

РАДИОНУТҚНИНГ АФЗАЛИГИ ВА КАМЧИЛИКЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7852862>

Абдусагатов Фирюза Хамидовна

Ўзбекистон Миллий Университети

журналистика факултети катта ўқитувчиси

Оммавий ахборот воситалари ҳисобланган газета, журналлар матбуотнинг асосини ташкил этади. Улар деярли тўрт асрдан буён инсониятга хизмат қилиб келяпти. Бир неча юз йилликлар – ХВИИ - ХИХ асрлар давомида эса матбуот фақат газета ва журналлардан ташкил топиб келди. Аммо матбуотнинг жамият ҳаётидаги аҳамияти шу қадар каттаки, инсоният фақат газета ва журналлар билан кифояланиб қолмади. ХИХ асрнинг охири ва ХХ асрнинг бошларига келиб, оммавий ахборот воситаларининг яна бир тури – радио кириб келди.⁸⁸

Радио тасвирлар беришнинг имкони йўқ, бироқ баён қилиш йўли билан воқеа ҳақида тасаввур ҳосил қила олади. Ҳикоя қилиш, ифода эта олиш санъатини яхши эгаллаган репортёр ўз ҳикояси билан телевизион сюжетга нисбатан кўпроқ натижага эришиши мумкин. Лекин бунинг учун радиожурналист ҳодисанинг майда икир-чикирларигача билиши ҳамда уни ўз нутқида тингловчига еткази олиш қобилиятига эга бўлмоғи ва бу билан тингловчи фикран воқеа жараёнини ўз тасаввурида ҳосил қила олишига муваффақ бўлмоқ керак.⁸⁹

Дарҳақиқат, радиожурналистикада воқеа-ҳодисаларни тингловчига етказиб беришда асосий омил тил ва нутқдир. Шу маънода радиожурналист олдида қўйиладиган энг биринчи талаб унинг нотиклик санъати сирларидан хабардор бўлиши ва нотиклик маҳоратини эгаллаган бўлишидир. Маълумки, нотиклик санъати оғзаки санъат бўлиб, уни эгаллаш катта меҳнат орқали амалга ошади. Бугунги кун журналистикамининг ҳар бир тармоғида нотиклик санъатидан фойдаланилади. Тингловчи ва ўқувчиларнинг кўнглига йўл топишда ҳар бир журналист маълум маънода нотиклик санъатининг сирларини эгаллаган бўлиши лозим.

Радио – ОАВнинг ўзига хос электрон техникасига асосланган туридир. Радио туб маънодаги матбуот маҳсули эмас, яъни, у сўзни босма усул билан кўпайтирмайди, балки уни махсус асбоблар воситасида оғзаки кўпайтиради. Шу жиҳати билан радио оммавий ахборот воситаларининг техникага асосланган алоҳида бир тури ҳисобланади. Радио ОАВ таснифида алоҳида ўрин тутаяди. Яъни, газета ва журналлар кўриш, босма сўзларни ўқиш орқали инсон онгига

⁸⁸ Ҳамдамов Ю., Абдусагатов Ф. Аудиовизуал журналистика. Ўқув қўлланма. – Т.: ЎЗМУ, 2022. 24-бет.

⁸⁹ Фихтелиус Э. Радио ва телевидение журналистикаси асослари. Журналистиканинг 10 қоидаси. –Т.: Шарқ. 2002. 61-бет.

етиб борса, радио эса, овозни эшиттириш орқали таъсир кўрсатади. Бу эса инсоннинг энг асосий сезув аъзоси бўлмиш қулоқ орқали информасия қабул қилишдек энг қадимий ва табиий имкониятидан келиб чиқади. Бу жиҳатдан уни матбуот ҳали вужудга келмаган пайтларда унинг вазифасини бажарган оғзаки нутқ, жарчилик, нотиқлик санъатининг давоми, бошқача қилиб айтганда, юқоридаги воситаларнинг техникага асосланган қайтарилган кўриниши дейиш мумкин. Демак, радиода нутқнинг алоҳида бир кўриниши оғзаки нутқдан фойдаланилади. Оғзаки нутқ ёзма нутқдан ўз икониятларининг кенглиги билан ажралиб туради. Оғзаки нутқда фикр (ахборот) асосан тил воситасида муайян мақсадга мувофиқ ифодаланади: фикрлаш жараёни лисоний ифодага кўчирилади. Фикрни нутқ ифодасига кўчириш жараёнидаги лисоний изланишлар, сўз танлаш ва қўллашдаги адашишлар, тўғрилашлар нутқ таркибланишида ҳам акс этади. Бу нутқ ифодасидаги турли хатолар, чалкашликлар тарзида юзага чиқади. Сўзловчининг ўз-ўзини тўғрилаши, гапни қайта тузиши, қайта талаффуз қилиши, сўз танлашда “тутилиб” қолишлар оғзаки нутқнинг ўзига хос ислоҳий-тахририй хусусияти сифатида намоён бўлади. Оғзаки нутқ кишиларнинг ҳамкорликда оширадиган ҳатти-ҳаракатлари билан бевосита боғлиқ. Бунда ахборот узатиш бир вақтнинг ўзида лисоний ва нолисоний воситалар орқали амалга оширилади. Сўзловчининг овоз товланишлари, қандай гапираётганлиги, сўзлаш тарзи (манераси), ҳис-туйғулари ҳам ахборот ташийди: тингловчига муносабатини, мавзуга, вазиятга нисбатан баҳосини англатади. Унинг гапидан мулоқотни давом эттириш-эттирмаслиги ёки киноя-қочирим қилаётганлиги англашилиб туради. Бир сўзни ёки гапни турли ҳил маънода ифодалаш мумкин. Бунда нутқ товушлари, урғу, оҳанг, ритм, товуш тембри, интонасия, пауза сингари фонетик воситалар, имо-ишоралар, кўз қарашлари, тана аъзолари ҳолати ва ҳаракати каби паралингвистик ифодалар, оҳ уриш, хитоб қилиш, ундаш, сукут сақлашдек нолисоний ҳодисалар муҳим вазифа ўтайди. Шу маънода оғзаки нутқ воситасида иш кўрадиган радионинг матбуотдан устунлиги ҳам намоён бўлади.

Радио матбуотнинг ўзига хос эшитувчига бевосита қаратилган тури сифатида инсоният ҳаётига дадил кириб келди ва унда ўзининг муносиб ўрнини олди. Радио пайдо бўлгач, кишилар ижтимоий ҳаёт янгиликларини тезроқ эшитадиган бўлдилар, дунёдан янада кенгроқ хабардор бўла бошладилар, ижтимоий тафаккур уфқлари янада кенгайди. Радио ўзининг пайдо бўлиши ва хусусиятлари билан соҳа мутахассислари олдида қуйидаги муаммоларни кўяди:

1. Радио кашф этилгандан кейин матбуот билан бир қаторда, кишиларга энг муҳим хабарлар етказиб беришда муҳим ўрин тутди. Радио техника билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, у йилдан-йилга янада такомиллашувни талаб этади.

2. Радио пайдо бўлиши билан инсониятнинг нотиқлик санъати янада такомиллашди, шу боис кишиларга энг муҳим янгиликлар, хабарларни ўзига хос тарзда етказиб бериш.

3. Фан-техника ютуқларини ва янги технологияларни жорий қилиб, оммага янада тезкор, сифатли ахборотларни етказиб беришга эришиш.

4. Кишиларга жамиятда содир бўлаётган энг муҳим воқеа ва ҳодисаларни имкон даражасида тезроқ етказиб беришга эришиш.

Радио фақат ўзигагина хос бўлган хусусиятларга эга. Бу хусусиятлар унинг кўп сонли радиотингловчиларга кучли таъсир ўтказа олиш имконияти билан боғлиқ. Ҳар куни Ўзбекистоннинг миллионлаб аҳолиси энг сўнгги янгиликлар билан Ўзбекистон радиосининг эшиттиришлари орқали танишишади. Бу танишувда радиотингловчи муайян янгиликни эшитади. Айни пайтда ҳар қандай янгилик, информасия замирида у ёки бу ҳодисага муносабат, у ёки бу воқеа тўғрисида тасаввур ва тушунча пайдо бўлади. Натижада ҳар бир эшиттириш тингловчида воқеа ва ҳодисаларга нисбатан мусбат ва манфий қарашни шакллантиради. Бу журналистика илми нуқтаи назаридан мураккаб жараёнدير. Лекин ушбу жараённинг асосий унсурларидан бири журналистнинг радиога хос бўлган хусусиятларни яхши билишидир. Бу эса журналистик маҳоратни яна ҳам ривожлантиради. Қисқа вақт ичида янгиликларни маҳорат билан тингловчиларга етказиш, кўзлаган самарага эришиш – журналистлардан, муҳбирлардан катта малака, масъулият ва қобилият талаб қилади.

Журналистнинг радио орқали тингловчилар билан алоқа боғлаши радионинг ўзига хос хусусияти – ахборот етказишнинг оғзаки харктерда экани билан боғлиқ. Тингловчилар радио орқали берилаётган ахборотни эшитиш орқали қабул қилади. Бунинг муайян қийин томонлари ҳам бор. Газета ё журналдаги матнни тушуниш учун қайта-қайта ўқиш имкони мавжуд. Лекин радиодан бир эшитишда ҳамма ахборотни ҳам тўла қабул қилиш қийин. Радиоешиттиришга хос бу хусусиятни ҳамisha ёдда тутиш керак. Шу боис радиожурналистлар тингловчилар билан доимий алоқада бўлиш, унинг диққат-эътиборини муттасил тортиб туриш учун радионинг техник ва журналистиканинг ижодий хусусиятларидан фойдаланишга ҳаракат қиладилар.

Юқорида таъкидлаганимиздек, радиога оғзаки нутқдан фойдаланиш унинг таъсирчанлигини таъминлашда асосий омил бўлади. Бундан ташқари бадий шовқинлар, мусиқа ва монтаж кабилар радионинг таъсирчан воситалари саналади. Радионинг тўрт таъсирчан воситаси мавжуд бўлиб, ахборот эшиттиришлари фаолиятида биринчи ва асосий ўринни оғзаки нутқ воситаси эгаллаб туради. Нутқий мулоқотнинг асосий турлари ва шаклларининг таснифи ахборот радиоешиттиришлари назариясини ўрганувчи тадқиқотчи учун муҳим вазифаларни юзага келтиради. М.В.Зарва шундай ёзган эди: “Радио орқали янграётган нутқнинг оғзакилиги, унинг тўғридан-тўғри, гарчи бевосита бўлса

хам, талаффузи билан баравар қабул қилаётган кўпсонли тингловчиларга муурожаати, ана шу янграётган нутқдан ўзига хос хислатларни талаб этади.”⁹⁰

Журналист радиода қўлланиладиган жанрларнинг ўзига хос хусусиятларни яхши билмай туриб талаб даражасидаги материални тайёрлай олмайди. Бу эса материални оммага тушунарли тарзда етиб боришига тўсиқ бўлади. Маълумки “жанр – объект, ҳаётини лавҳа, фактлар ёки мустаҳкам белгиларга эга воқелик ҳодисаларни акс эттирувчи аниқ адабий ёки публицистик шаклдир”. “Ахборот радиожанрларига анъанавий равишда хабар, репортаж ва интервью киради.”⁹¹ Ҳар бир жанрнинг ўзига хос лисоний-услубий хусусиятлари мавжуд. Масалан, хабарда умумистеъмолда бўлган сўзлардан кенг фойдаланилса, интервьюда истеъмол доираси чегараланган сўзлар, атамалардан ҳам кенг ўринда фойдаланиш мумкин. Хабар, репортажда адабий тил меъёрларига қатъий амал қилиш, синтактик жиҳатдан бутун гаплар тузиш асосий меъзон бўлса, интервью, суҳбатларда эса сўзлашув услубига хос узук-юлуқлик, тўлиқсиз гаплардан кенг фойдаланишга ҳам йўл қўйилади.

Радионутқнинг ўзига яраша афзаллик ва камчилик жиҳатлари мавжуд. Оғзаки нутқнинг бойлиги радиода турли шаклларда намоён бўлади – нутқ тезлигида, жонли овоз кучида, талаффуздаги урғуда ва яна бир қанча жиҳатларда. Булардан ҳар бир журналист ўз маҳорати даражасида фойдаланади. Вақти келса таъсирли, тўғри нутқ юзага келтиради. Лекин эшиттиришлар давомида тилдан нотўғри фойдаланган ҳоллар ҳам тез-тез учраб туради. Бундай хатолар нутқий мулоқотнинг бошқа кўринишларида ҳам етарли. Масалан, урғуни нотўғри қўйиш, матнни ҳаддан ташқари тез ва секин ўқиш ва ҳоказо. Журналистнинг нутқ маданияти кўп жиҳатдан суҳбатдошининг, умуман олганда тингловчининг тил маданиятига таъсир этади. Оддий ва аниқ нутққа эришиш усуллари мураккаб ва ортиқча сўзлардан қутулиш, сўз ва ибораларни нафақат тўғри қўллаш, балки тўғри талаффуз этиш билан боғлиқ. Замонавий радионутқнинг муайян камчилиги рус ва бошқа чет тилларидан кирган сўзлардан нотўғри фойдаланиш оқибатида келиб чиқади. Буни тузатиш тахририят ижодий ходимларининг вазифасидир.

Журналистнинг нутқий маҳорат муайян тилнинг нутқий сифатларини билиши ва уни амалда қўллаш олишидир. Нутқнинг тўғрилиги, аниқлиги, софлиги, жўялилиги, мантиқийлиги, ифодалилиги, образлилиги, таъсирчанлиги, соддалиги, қисқалиги, бойлиги каби хусусиятларини билмаган журналист муваффақият қозонмаслиги аниқ. Нутқнинг тўғри бўлиши, унинг адабий тил меъёрларига мувофиқ келиши бўлса, аниқ бўлиши ундаги сўзлар, сўз бирикмалари маъноларининг ўзаро муносабати мантиқ ва тафаккур қонунларига мувофиқ келишидир, софлиги эса адабий тилга ёт бўлган, ўзлашмаган сўзлар, гап қурилишларининг қўлланмаслигидир. Нутқ жўялилиги

⁹⁰ Абдусатторов Р.Х. Радио журналистиканинг ўзига хос хусусиятлари. Ўқув қўлланма. – Т.: 2000. 14-бет.

⁹¹ Абдусатторов Р.Х. Радио журналистиканинг ўзига хос хусусиятлари. Ўқув қўлланма. – Т.: 2000. 24-бет.

ўз вақтида айтилувчи нутқ бўлса, қисқалиги деганда қабул қилувчини зериктирмаслик, оз сўз орқали кўп фикр етказиш назарда тутилади.

Радиожурналистикада нутқий маҳоратнинг яна бир асосий жиҳати-нутқ техникасидир. Фикр лўнда ифода, тиниқ талаффуз билан етказилмаса ўз аҳамиятини йўқотади. Овоз, нафас, интонасия, дикция, пауза, урғу – булар нутқий техника омилларидир. Шу маънода радионутқнинг ўзига хос томонларини, унинг афзаллик ва камчилик жиҳатларини ўрганишни бугунги кунда долзарб масала ҳисобланади.